

RUMMÂNÎ'NİN BELÂGATLE İLGİLİ KAYIP ESERİ VE TASRÎF HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

RUMMANI'S LOST WORK OF BALAGHAH AND HIS VIEWS ON TASREEF (DIVERSIFY)

İrfan KUŞCU*

ÖZET: Rummânî, hicrî IV. asırda yaşamış önemli dilci ve müfessirlerinden biridir. Böyle olmakla birlikte geriye bırakmış olduğu ilim mirası, büyük oranda günümüze kadar ulaşamamıştır. Müellif, i'câz sahasında asrımıza ulaşan ilk eserin sahibidir. Bu eseri, öz itibarıyla Kur'ân'ın i'câz ve belâgati etrafında dönüp durmaktadır. Ne var ki biz, onun genel manada belâgatle ilgili başka bir eserinin daha olduğu kanaatini taşımaktayız. Müellifin belâgatle ilgili görüşleri, sadece *Nüket* isimli risâlesinde yer alanlarla sınırlı değildir. Gerek belâgatle ve gerekse belâgatin alt dallarıyla alâkalı görüşlerini başka eserlerde nakledilenlerle mukayeseli olarak ele aldığımızda konuların işleniş tarzındaki farklılıklar bariz bir şekilde kendisini göstermektedir. Bir taraftan i'câzla ilgili risâlesinde yer almayıp diğer kaynaklarda nakledilen görüşleri diğer yandan ise mevzuların işleniş şekillerindeki farklılıklar bizi belâgatle ilgili farklı bir eserine götürmektedir. Bu konuda önemli referanslardan birisi İbn Reşîk, diğeri ise Ali b. Halef'tir.

Anahtar sözcükler: Rummânî, İ'câz, belâgat, İbn Reşîk, Ali b. Halef.

ABSTRACT: Rummani is one of the important linguist and commentators who lived in the forth century as Hijri Calender. In so far as, his scientific legacy did not get a chance to reach up today completely. He is the author of the first Ijaz book reaching our century. As self, this book remains turned around the Ijaz and balaghah of Qur'an. However, we think that his opinions about the balaghah is not limited with this book. We think that there is one more book that mentions about the balaghah in general terms as is conventional in period. The concrete evidences of this assertion can be achieved when we consider the aauthor`s opinions about this topic with the other works that have made some citations from his book. Through a holistic overview of the author's opinion, it is possible to have an opinion about the book that did not get a chance to reach up today. When we consider his opinions about the balaghah and the sub-branches of balaghah as comparative, the differences in style of processing matters clearly show themselves. On the one hand the differences in style of processing matters, on the other hand his opinions that are written on the other sources but not written in his Ijaz book leads us to his different work about balaghah. One of the important references on this subject Ibn Rashiq, the other one is Ali b. Khalaf.

Keywords: Rummani, i'jaz, balaghah, Ibn Rashiq, Ali b. Khalaf.

1. GİRİŞ

Bir müellifi, yaşamış olduğu asırdan soyutlayarak ele almak ve herkesin kendi devrinin çocuğu olduğu realitesini unutarak yorumlar yapmak nasıl birtakım yanlış sonuçlara götürüyorsa aynı şekilde bir düşünürün eserlerine bütüncül bir nazarla bakmamak da bazı yanlış değerlendirmeler ve analizlere bizi götürür. Ancak bu bütüncül bakış her zaman için mümkün olmayabilir. O müellifin kültürel mirasının tamamıyla günümüze ulaşmamış olması, onu hakkıyla tanıma imkânından bizi mahrum edebilir. Hicrî IV. asırda yaşamış dil bilginlerinden olan Rummânî (ö. 384/994)'yi ve belâgat anlayışını ele alırken de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Biz, onun belâgat ve alt dallarıyla alâkalı kaynaklarda geçen görüşlerinden hareketle Kur'ân'ın i'câzından bahseden risâlesinin dışında belâgatle ilgili müstakil bir

* Dr., Haseki Eğitim Merkezi, e-posta: irfankushcu@hotmail.com

çalışmasının daha olma ihtimalini irdelemeye çalışacağız. Burada, bir taraftan işaret ettiğimiz hususu ispatlamaya çalışmak diğer yandan da Rummânî'nin belâgat tarihinde ilk olarak işaret ettiği bir belâgî disipline dikkat çekmek hedefimiz olacaktır. Sözünü ettiğimiz disiplin, belâgat tarihinde ciddi manada ihmal edilen tasrîftir. Tasrîf, kısaca bir mananın çeşitli üslûb ve formatlarla farklı delâlet ve hikmetleri de ihtiva edecek şekilde tekrarlanmasına denmektedir. Şu kadar var ki, bu çalışmada temel gayemiz bu kavramı bütün boyutlarıyla ele almak değildir. Aksine müellifin kavramı ele alış şeklindeki farklılıklardan hareketle başka bir belâgat çalışmasının daha olma ihtimali üzerinde durmaktır.¹

Bir yazar veya düşünürü anlamada çok önemli öncüllerden birisi onun zihin dünyasına girebilmedir. Bir ilim ehlinin zihin mahsulü ve tefekkür semeresinin sadece küçük bir kısmına vakıf olmakla görüşleri hakkında net şeyler söylemek çok isabetli olmasa gerekir. Özellikle de fikrî bir derinliğe sahip olan birini anlamak için onunla uzun bir süre iştigal etmek, var olan eserlerini tetkike tâbi tutmak, fikirlerini tekrar tekrar gözden geçirmek ve ayrıntıları kaçırmamaya gayret etmek olmazsa olmazlardandır. Bu esnada belki de detay sayılabilecek bazı noktalar araştırmacının dikkatini çekecektir. Bizden çok farklı bir muhit ve çağda yaşamış olan Rummânî'nin fikirlerini irdelerken dikkatleri üzerine çeken bazı hususlar olmaktadır. Müellif tarafından yapıp da ihtiyaç duyduğumuz tanımları anlama gayreti verirken konunun ele alınış stilineki farklılıklar zihnimizde bazı soru işaretleri oluşturmaktadır. Rummânî'nin özellikle tasrîf tanımındaki kapalılık nedeniyle yapmış olduğumuz araştırmalar bizi zaman zaman zora soksa da bizim için ufuk açıcı olmuştur. Neticede müellife ait olup da ulaşılmış olduğumuz farklı yorumlar, bizi elde mevcut verileri sorgulamaya götürdü. Belâgat tarihinden öğrendiğimiz kadarıyla Rummânî'ye ait bir tek i'câz kitabı bulunmaktadır ve bu eser şu anda elimizde mevcuttur. Öyleyse bu meyanda müelliften nakledilen farklı yorumların kaynağı ne olabilirdi? Aktaranlar mı yanlış aktarmışlardı yoksa istinsah edenler mi hata etmişlerdi veya mevcut verilerde mi bir noksanlık vardı? Araştırmalarımız, onun belâgatle ilgili bir eserinin daha bulunduğu kanaatini bizlerde hâsıl etti. Dolayısıyla konuyu işlerken yaptığımız nakillerin ve başvurduğumuz kaynakların bu tezi destekleyici olma hususiyeti bizim için büyük önem arz etmektedir. İlâve olarak da müellifin tasrîf kavramı hakkındaki anlayışını bir nebze aksettirmek bizim hedeflerimizdendir.

Biz, bu bağlamda ondan istifade eden bir kısım bilginlerin telif ve kitaplarından yararlanmanın bir gereklilik olduğu görüşündeyiz. Zira “*Nüket*”, Rummânî'nin belâgatle ilgili görüşlerini öğrenebileceğimiz tek eser değildir. Öyleyse yaklaşımlarını daha sıhhatli bir şekilde elde etmek, ancak kendi eserlerinin yanında görüşlerini nakleden başka kitaplardan da istifade etmeye bağlıdır.

2. RUMMÂNÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Rummânî, aslen Sâmerâlî olup (296/908) yılında Bağdat'ta doğdu. İhşîdî ve Varrâk olarak da bilinir. Zeccâc (ö. 311/923), İbn Serrâc (ö. 316/929) ve İbn Düreyd (ö. 321/933) gibi meşhur dilcilerden ders aldı.² Nahiv ilminde Basra mektebine, kelâm ilminde İbnü'l-İhşîd'in önderliğini yaptığı İhşîdiyye Mu'tezile ekolüne mensuptur. (384/994) tarihinde Bağdat'ta vefat eden Rummânî³ geriye pek çok ilmî eser bıraktı.

¹ Tasrîfle ilgili tafsilât için bkz. İrfan Kuşcu, *Kur'ân'ın tasrîf üslûbu (tahlili ve temellendirilmesi)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul, Marmara Üniv. SBE, 2014.

² Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1979, II, 180.

³ Sedat Şensoy, “Rummânî”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 242.

Rummânî'nin Belâgatle İlgili Kayıp Eseri Ve Tasrîf Hakkındaki Görüşleri

Rummânî, kendisinden önceki birikimi iyi özümseyerek yeni sentezler oluşturabilecek derecede bir dilci ve belâgat öncüsü olmakla birlikte ifadelerinde kapalılık söz konusudur. Nitekim dilciler arasında konuştuklarından hiçbir şey anlaşılmasa yönüyle iştirah etmiştir.⁴

Rummânî, kendisinden sonra gelen pek çok tanınmış ismi tesiri altına almış bir bilgidir. Ebû Hayyân et-Tevhidî (ö. 414/1023) onun öğrencisi olmanın da ötesinde ondan çok etkilenen isimlerden bir tanesidir.⁵ Ali b. Halef (ö. 437/1045), çok temâyüz etmemekle beraber müellifin tesiri altında kalan isimler arasındadır. Ayrıca Ebû Hilâl el-Askerî⁶ (ö. 400/1009), el-Bâkîllânî⁷ (ö. 403/1013), İbn Reşîk (ö. 456/1064), Şîh Müfessir Tûsî⁸ (ö. 460/1067), İbn Sinân el-Hafâcî⁹ (ö. 466/1073), Abdülkâhir el-Cürcânî¹⁰ (ö. 471/1079), Beyzâvî¹¹ (ö. 685/1286), Zerkeşî (ö. 794/1392), Bikâî¹² (ö. 885/1480), Süyûtî (ö. 911/1505), Âlûsî¹³ (ö. 1270/1854), gibi tanınmış isimleri bu bağlamda zikretmek mümkündür.

Diğer Mu'tezile âlimlerinde olduğu gibi Rummânî'de de dilci, belâgatçi ve kelâmcı olma yönü ön plana çıkmaktadır. Bırakmış olduğu eserlerin neredeyse tamamına yakınının bu alanlarda olduğu görülmektedir.¹⁴

Rummânî, belâgat tarihinde göz ardı edilmemesi gereken bir isimdir. Günümüze ulaşan ilk i'câz eserinin sahibi olup belâgatle ilgili kendine özgü görüşlerinin bulunması onun bu mevzudaki mevkiini tahkim eder mahiyettedir.¹⁵ Müellifin i'câzla ilgili eseri dışında tefsirinin cüzî bir kısmı¹⁶, Sîbeveyh (ö. 180/796)'in *Kitâbî*'yle ilgili şerhi ve daha başka bazı eserlerinin günümüze kadar ulaştığını bilmekteyiz. Bunun yanında devrimize ulaşma şansı bulamayan onlarca telifinin de kayıplar listesinde olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.¹⁷

Ancak bunlardan çalışmamız gereği bizi asıl ilgilendirenler, i'câz ve belâgatle ilgili olan eserleridir. Kaynaklarda "*en-Nüket fi I'câzi'l-Kur'an*" veya "*I'câzü'l-Kur'an*" diye anılan i'câzla ilgili bir eseri günümüze ulaşmış bulunmaktadır. Ne yazık ki hâlihazırdaki mevcut verilere göre kütüphanelerde belâgatle ilgili bir eserin varlığını bilmiyoruz. Böyle olmakla birlikte edebiyat tarihinin önemli simalarından olan İbn Reşîk ve İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256)'ın, istifade ettikleri ve Ali b. Halef'in de çokça yararlandığı bir belâgat eserinin olduğu anlaşılmaktadır. Günümüz araştırmacılarından Abduh Zâyid ise, "*Nüket*" isimli i'câzla

⁴ Ebû'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-üdebâ'*, thk. İbrâhim es-Sâmerrâî, Zerkâ, Mektebetü'l-Menâr, 1985, s. 234.

⁵ Mâzin el-Mübârek, *er-Rummânî en-nahvî fi'd-dav'i şerhihî li-Kitâbi Sîbeveyh*, Beyrut, Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1995, s. 71; Ebû Hayyân et-Tevhidî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, thk. Vedâd Kâdî, Beyrut, Dâru Sâdr, VI, 217.

⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, thk. Hüsâmeddin Kudsi, Kahire, el-Mektebetü'l-Kudsi, 1353, s. 17, 47.

⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkîllânî, *I'câzü'l-Kur'an*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, Dârü'l-Maârif, ts., s. 396. Burada Bâkîllânî belâgati ona ayırmaktadır.

⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî, Beyrut, Dârü'l-Emire, 2010, IV, 209.

⁹ İbn Sinân Abdullah b. Muhammed b. Saîd el-Hafâcî, *Sırrü'l-fesâha*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982, s. 211.

¹⁰ Muhammed Ebû Musâ, *et-Tasvîrü'l-beyânî*, Kahire, Mektebetü Vehbe, 1993, s. 184, 187.

¹¹ Ebû Saîd Nâsirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts., II, 176.

¹² Ömer b. Hasan el-Bikaî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyi ve's-süver*, thk. Abdürrezzâk Gâlib Mehdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, IV, 425.

¹³ Ebû's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdullah b. Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meâni fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, VII, 249.

¹⁴ Eserleri ve ilmî kişiliği ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kaya, *er-Rummânî, hayatı, eserleri ve Arap gramerindeki yeri*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Erzurum, Atatürk Üniv. SBE, 2007, s. 39 vd.; Hasan Yılmaz, *Ebu'l-Hasen er-Rummânî ve I'câzu'l-Kur'an'ı*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniv. SBE, 1995, s. 22 vd.

¹⁵ Abdülaziz el-Atîk, *İlmü'l-meânî el-beyân el-bedî*, Beyrut, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, s. 206–207.

¹⁶ *Tefsîru Ebi'l-Hasan er-Rummânî (el-Câmi' li-İlmi'l-Kur'an)*, thk. Hıdr Muhammed Nebhâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

¹⁷ Ebû'l-Hasan Cemaeddin Ali b. Yûsuf b. İbrâhim İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Kahire, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1986, II, 295–296.

ilgili eseri dışında Kur'ân'ın i'câzını ele alan daha teferruatlı bir kitabının olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. O, *İ'câzü'l-Kur'ân*'ın kayıp olduğunu buna karşılık "*Nüket*" isimli eserin ise günümüze ulaştığını söylemektedir.¹⁸

Bizse, iddia edilen i'câzla ilgili eserin "*Nüket*" isimli risâleden farklı olmadığını düşünmekteyiz. Bu eserden Zerkeşi ve Suyûtî, *İ'câzü'l-Kur'ân* şeklinde bahsetmektedirler.¹⁹ Ancak bu kullanım kanaatimizce eserin i'câzdan bahsetmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1449) de bu unvandan "*Nüket*" isimli risâlenin kastedildiğini tasrih etmiştir.²⁰ İbn Hacer'in verdiği bilgiyi de göz önüne aldığımızda Rummânî'nin i'câzla ilgili sözü edilen eserinin "*Nüket*" olduğu açıklık kazanmış olur. Kaldı ki iddia edildiği gibi Rummânî'nin i'câzla ilgili daha tafsilatlı bir telifi olsaydı "*Nüket*" ismindeki risâleye bir şerh yazılma ihtiyacı hâsıl olmazdı.²¹

İbn Ebi'l-İsba', Rummânî'nin i'câz, tefsir ve belâgatle ilgili kitaplarını *Bedü'l-Kur'ân* isimli eserinin kaynakları arasında saymaktadır.²² Rummânî'nin belâgatle ilgili yararlanmış olduğu eserinin adını da "*el-Belâga*" şeklinde kaydetmektedir. Öte yandan Rummânî ile ilgili yapmış olduğu doktora çalışmasında Mustafa Kaya, müellife ait "*Kitâbu'l-Belâga*" isimli bir kitaptan da bahsetmektedir.²³ Ancak yapmış olduğumuz araştırmalarda biz, İbn Ebi'l-İsba' dışında bu ismi tasrih eden bir kaynağa rastlayamadık.

3. RUMMÂNÎ VE BELÂGAT

Belâgatın alt dallarının tarihsel seyrinin bilinmesi belâgat tarihi açısından önemlidir. Bu bağlamda Rummânî'nin tazmîn kavramını, belâgat sahasına dâhil eden ilk isim olduğu kaydedilmektedir.²⁴ Verilen bilgilerden Rummânî'nin sadece bu meselede değil, diğer bazı hususlarda da ilk olma özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Örneğin belâgat tarihinde icaz-ı kasrı ve teşbîh-i belîği de ilk defa o, anmıştır.²⁵ Ayrıca belâgati ilk defa üç tabakaya ayıran da yine odur.²⁶ Bu açıdan Rummânî'yi belâgatte bir öncü olarak görmek mübâlağa olmasa gerekir. Ancak bizim için asıl önemli olan husus, onun belâgat ve alt dallarıyla ilgili farklı eserlerde gelen görüşlerini mukayeseli olarak ele almak ve böylece kayıp belâgat kitabı hakkında fikir edinebilmektir. Yapılan tahlillere de bu açıdan bakmak gerekmektedir.

İbn Reşîk, şiirin gaye ve amaçlarıyla ilgili Rummânî'den şöyle bir nakilde bulunmaktadır: "Şiir çoğu kere, beş gaye için serdedilir. Bunlar nesîb (gazel, aşk şiirleri), medih, hecâ (hiciv, taşlama), fahr (övünme), vasf (betimleme) şeklindedir. Teşbîh ve istiâre de vasıf bölümüne

¹⁸ Abduh Zâйд, "Ebü'l-Hasan er-Rummânî ve cühûdühü fi belâgati'l-Kur'âni'l-Kerim", *Havliyyetü külliyyeti'l-lügati'l-Arabîyye bi-câmiati'l-Ezher*, Kahire, 2002, sy., 20, s. 519.

¹⁹ Ebü Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire, Mektebetü Dâri't-Türâs, 1984, I, 54; Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dimaşk, Dâru İbn Kesîr, 2002, II, 942; Yâkût el-Hamevî de bu eseri *İ'câzü'l-Kur'ân* şeklinde anmıştır. Bkz. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ: İrsâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993, IV, 1827.

²⁰ Ebü'l-Fazl Şuhabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Mu'cemü'l-müfehres (tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meshûre ve'l-eczâi'l-mensûre)*, thk. Muhammed Şekûr Meyâdîni, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1998, s. 393.

²¹ Bkz. Abdülkâhir el-Cürcânî, *Şerhu Risâleti'r-Rummânî fi İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Zekeriyâ Saîd Ali, Kahire, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997.

²² İbn Ebi'l-İsba' el-Mısri, *Bedü'l-Kur'ân*, thk. Hıfî Muhammed Şerîf, Kahire, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1957, s. 5.

²³ Mustafa Kaya, *er-Rummânî, hayatı, eserleri ve Arap gramerindeki yeri*, s. 85; Ayrıca *DİA* ilgili maddesinde de bu eser zikredilmektedir. Bkz. Sedat Şensoy, "Rummânî", XXXV, 243; Mâzin el-Mübârek, *Rummânî*, s. 95.

²⁴ Muhammed Zağlûl Sellâm, *Eserü'l-Kur'ân fi tatavvuri'n-nakdi'l-Arabî ilâ âhiri'l-karni'r-râbi' el-hicri*, Mektebetü'ş-Şebâb, s. 236; Abduh Zâйд, a.g.m., s. 500.

²⁵ Abduh Zâйд, a.g.m., s. 534, 557.

²⁶ Abduh Zâйд, a.g.m., s. 669.

Rummânî'nin Belâgatle İlgili Kayıp Eseri Ve Tasrîf Hakkındaki Görüşleri

dâhildir.”²⁷ Yine İbn Reşîk'in aktardığına göre Rummânî sinâdı, kâfiyenin son harfinden önce veya sonra meydana gelen herhangi bir değişiklik şeklinde tanımlamıştır.²⁸ Rummânî, bu tarz konulara “*Nüket*”te hiç değinmezken sırf belâgatle ilgili olduğunu düşündüğümüz eserinde değinmiş ve orada kurguyu şiir ve edebiyat üzerine yapmıştır.²⁹ Rummânî, “*Nüket*” isimli risâlesinde belâgatten i'câz dolayısıyla söz etmektedir. Ele almış olduğu belâgat disiplinlerinde harflerin mahreç uyumu ve insicamına; mananın bir gereği olarak âyet sonlarının benzerliklerine; îcâz, itnâb, istiâre ve beyân gibi hususlara dikkat çekmektedir.³⁰ Müellif bu şekilde şeklî ve manevî uyumla Kur'ân'ın belâgatın en âli mertebesini ihraz ettiğini düşünmektedir.³¹

İbn Reşîk, Rummânî'den *Nüket*'te geçmeyen daha başka belâgat disiplinleriyle alakalı görüşler de nakletmektedir. İbn Reşîk'in Rummânî'ye atfen zikrettiği belâgat disiplinlerinden birisi de *mutâbakattır*.³² Ali b. Halef: “Abdullah b. Mu'tez (ö. 296/908) ve Ali b. İsâ er-Rummânî, “*mukâbele*”ye değinmemişlerdir. Zannediyorum bu iki isim, mukâbelenin manası mutâbakata yakın olduğu için ona yer vermemişlerdir” demektedir.³³ Bu bilgi, Rummânî'nin hem mutâbakatı ele alan hem de Abdullah b. Mu'tez'in “*el-Bedî*” isimli eserine benzeyen bir çalışmasının olduğu görüşünü teyit etmektedir.

Rummânî'ye göre belâgat, bir hakikati muhataba sadece ulaştırmaktan değil etkili bir şekilde sunmaktan ibarettir. Zaten belâgatın tarifini de bu meyanda yapmıştır. Belâgat, ona göre “manayı kalbe en etkili bir şekilde ulaştırmaktır.”³⁴ Bu tarif, hem onun saymış olduğu belâgat dallarının temelini oluşturmakta, hem de daha sonra gelecek olan belâgat nazariyeleri bakımından önem arz etmektedir. Tarifte altı çizilen mananın en etkili bir tarzda muhataba ulaştırılması meselesinde belâgat aynı seviyede olmayıp farklı farklıdır. Nitekim Bâkılânî, bu türlerin Arapların kelimasında da bulunabileceğini ancak Kur'ân'ın en üstün mertebede olduğunu ifade etmiştir.³⁵

İbn Reşîk'in aktardığına göre Rummânî, belâgatın aslının, doğal yetenek olduğunu söylemektedir.³⁶ Bununla birlikte belâgat olma hususunda yardımcı ve rehber olacak, neyin belâgat olup neyin olmadığı konusunda bir değer ölçütü sunacak bir kısım araç ve kıstaslar da bulunmaktadır. Bahsi geçen vesileler parlak edebî üslupları zevk etmeye götürür. Bu edebî-âli üslupları düşünmek ve onların stili üzere yürümek insanda bulunan belâgat melekesini kuvvetlendirir. Yapılan alıştırmalar insan tabiatında bulunan belâgat melekesini harekete geçirir.³⁷

Gerek İbn Reşîk'in aktarmış olduğu bilgiler ve gerekse Rummânî'nin “*Nüket*” isimli risâlesinde geçen hususlar kıyaslandığında bunların birebir örtüşmediği ve farklılıklar içerdiği

²⁷ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbihî ve nakdih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1981, I, 120.

²⁸ İbn Reşîk, *Umde*, I, 169; Ayrıca krş. İbn Reşîk, *Umde*, I, 250; Ebü'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ahmed Halefullah, Muhammed Zağlûl Sellâm, Kahire, Dârü'l-Maârif, 1976, s. 76.

²⁹ İbn Reşîk, *Umde*, I, 287; krş. Rummânî, *Nüket*, s. 80 vd.

³⁰ Tûsî, *Tibyân*, IX, 329.

³¹ Tûsî, *Tibyân*, VI, 84.

³² Bkz. İbn Reşîk, *Umde*, II, 6, 11; Ayrıca Rummânî'ye göre kelâmda işkâl sebepleri için bkz. İbn Reşîk, *Umde*, II, 266. Bu bilgiler yine “*Nüket*”te yer almamaktadır.

³³ Ali b. Halef, *Mevâddü'l-Beyân*, thk. Sâlih Dâmin, Dımaşk, Dârü'l-Beşâir, 2003, s. 199.

³⁴ Rummânî, *Nüket*, 75–76. Tarifin mukayesesi için bkz. Ebü İshâk İbrâhim b. Ali b. Temîm el-Kayrevânî el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, thk. Zekî Mübârek, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, Dârü'l-Cil, ts., I, 141.

³⁵ Bâkılânî, *İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 62.

³⁶ Nitekim İbnü'l-Esir, “tabii yetenek olmazsa araçlar hiçbir şey ifade etmez” demektedir. Bkz. Ziyâüddin İbnü'l-Esir, *el-Meselü's-sâir fî edebî'l-kâtib ve's-şâir*, thk. Ahmed Muhammed Hûfî, Bedevî Tabâne, Kahire, Dârü Nehdati Mısır, ts., I, 38.

³⁷ Abduh Zâyid, a.g.m., s. 514.

görülmektedir. Bu da İbn Reşîk'in nakilde bulunduğu eserin Rummânî'nin "Nüket" isimli risâlesi olmadığı kanaatini güçlendirmektedir.

Belâgate yardımcı araç ilimleri, İbn Reşîk sekiz olarak vermektedir. Bunlar îcâz, istiâre, teşbîh, beyân, nazm, tasarruf, müşâkele ve mesel şeklindedir.³⁸ Hâlbuki aynı belâgat türleri "Nüket" isimli risâlede on olarak bazı farklı unsurlarla birlikte takdim edilmektedir.³⁹

Bu noktada Rummânî'den etkilenmiş olan Ali b. Halef'e de başvurmak gerekmektedir. Ali b. Halef, belâgatin kısımlarını aslî ve ferî şeklinde ikili bir taksimatla ele almakta ve ferî belâgat bablarını ise ona ayırmaktadır. Nitekim bunlar, İbn Reşîk'in Rummânî'den naklen verdiği sekiz belâgat türüyle aynıdır. Ne var ki İbn Reşîk, Ali b. Halef'in yer vermiş olduğu "terfîb" ve "telâüm" kısımlarını zikretmemiştir. Dolayısıyla Rummânî'nin genel manadaki belâgat anlayışını netleştirmek ve belâgat kitabıyla ilgili malûmat sahibi olmak için Ali b. Halef'ten de yararlanmak gerekmektedir. Ali b. Halef, sözü edilen on sınıfı şu şekilde sıralamaktadır: İcâz, istiâre, teşbîh, beyân, nazm, terfîb, telâüm, tasarruf, müşâkele ve mesel.⁴⁰ Dikkat edildiğinde Ali b. Halef'in farklı olarak iki sınıfa daha yer verdiği görülecektir. "Nüket" isimli risâlede geçen belâgat vecihleri ise îcâz, teşbîh, istiâre, telâüm, fevâsıl, tecânüs, tasrîf, tazmîn, mübâlağa ve hüsn-ü beyân şeklindedir.⁴¹ Rummânî'nin bu son taksimatında ise bir hayli farklılıklara şahit olmaktadır. Dört tanesi isim olarak aynen tekrarlanmış ancak diğerlerinde bir takım değişikliklere gidilmiştir. Sözelimi "Nüket" isimli risâlede "tasrîf" olarak geçen bir disiplin diğerlerinde "tasarruf" olarak anılmıştır.

4. RUMMÂNÎ'YE GÖRE TASRÎF VE TASARRUF

Daha önce de belirtildiği gibi burada öncelikli hedefimiz, Rummânî'nin i'câzla ilgili risâlesinin dışında bir belâgat eserinin olduğunu ispatlamaya çalışmaktır. Dolayısıyla bu başlık altında da belirtmek istediğimiz husus, konuların işleniş farklılığından hareketle farklı bir eserin varlığına dikkat çekmektir.

Kaynaklara bakıldığında Rummânî'nin iki farklı kullanımına şahit olunmaktadır. Bunlardan bir tanesi tasrîf diğeri ise tasarruftur. Araştırma ihtiyacı duyulmadan bu her iki kavramdan da aynı şeylerin kastedildiği düşünülebilir. Ancak biraz detaya inildiğinde, diğer tasnif ve isimlendirmelerde olduğu gibi, konunun farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. Bu da bizim, kavramın iki farklı eserde iki farklı şekilde ele alındığı şeklindeki tezimizi teyit etmektedir.

4.1. Tasrîf

Rummânî, "Nüket" isimli risâlesinde tasrîfi şöyle tanımlamaktadır: "Tasrîf, belli bir mananın muhtelif manalara tevcihidir. Bu da mananın muhtelif delâletlere yönlendirilmesi gibidir."⁴² Öncelikle bu tanımın kapalı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Gerek lafızlarda ve gerekse terkip ve cümlelerde manalar birtakım şekli tasarruf ve değişikliklerle farklı mana ve nüktelere gelebilmektedir. Dolayısıyla buradan "birinci manaya delâlet eden lafzın, bu manayla münasebeti olan muhtelif manalara delâlet etmesi için çeşitli ziyade ve türlü hareketlerle tekrarı" kastedilmektedir.⁴³ Sonra türetilen lafızların ilk lafızla çok yakın bir münasebetinin bulunup iştikakta ona râci olduğu görülmektedir. Diğer lafızlar, her ne kadar ilk lafızdan türemiş olsalar da bunlardan her birisi kendilerine has manalara sahip olup kendi makamlarında kullanılırlar ve birisi diğerinin yerine geçemez. Bu manaların birbirleriyle

³⁸ İbn Reşîk, *Umde*, I, 243; krş. Rummânî, *Nüket*, s. 76.

³⁹ Rummânî, *Nüket*, s. 76.

⁴⁰ Ali b. Halef, *Mevâddü'l-Beyân*, s. 107.

⁴¹ Rummânî, *Nüket*, s. 76.

⁴² Rummânî, *Nüket*, s. 101.

⁴³ Abülkâhir el-Cürcânî, *Şerhu risâleti'r-Rummânî fi i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Zekeriyâ Saîd Ali, Kahire, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1997, s. 120.

Rummânî'nin Belâgatle İlgili Kayıp Eseri Ve Tasrîf Hakkındaki Görüşleri

alakası telif ve nazm hâsıl olmadan önce dilin aslında vardır. Onların bu hâlinde ise malum olduğu üzere nâzımın (kelime ve lafızları maksada göre tertibe koyanın) bir etkisi bahis mevzuu değildir. Oysa ancak nazm sahibinin yaptığı bir şey belâgatın kısımlarından sayılabilir. Nâzımın, bir hususta mana bakımından birbirleriyle münâsebeti olan lafızları yaklaştırması söz konusu olmadığı takdirde bu lafızlardan bir kısmının rastgele nazımda bir arada bulunması belâgatın öğeleri arasında sayılamaz. Kelimeler, birbirlerinden ayrılır ve aralarında bir bağlantı olmazsa, sırf bu farklı türevlerin bir nazımda bulunuyor olması bir ayrıcalık olarak değerlendirilmez. Bir konuda manaca birbiriyle münâsebeti olan lafızlar, müellifinin seçmesiyle bir araya toplandıklarında ancak belâgat disiplinlerine dâhil olabilirler. Yoksa birbirleriyle bağlantılı olmaksızın farklı fasıllarda bulunmaları ve farklı konularda olmaları onları tasrîf olmaktan çıkarır.⁴⁴ Dolayısıyla müellif meseleyi lafızların bir düzen ve plan dâhilinde nazımda birbirini takip etmeleri ve aralarında münâsebetin bulunması şeklinde anlamıştır.

Örnek olarak Kâfirûn sûresinde geçen “ibadet” lafzını ele alabiliriz. Nitekim Kâfirûn sûresinde ibadet lafzı, muhtelif hikmetler için tekrarlanmıştır. Aynı kökten türetilen bu farklı lafızlar ortak bir mana etrafında birleşmiş olsalar da bunlardan her birisi farklı bir hikmet ve fayda ihtiva etmektedirler. Başka lafızlar tercih edilmek yerine “ibadet” lafzının farklı kiplerle getirilmesinin hikmetini Tûsî “geçmiş, hal ve gelecek olmak üzere bütün zaman dilimlerinde putlara ibadeti nefyedip her zaman sadece Allah’a kulluğu vurgulamak ve istikbalde ibadet edilecek olanla geçmişte edilenin farklı olmadığını göstermek” şeklinde izah etmiştir. Böylece bütün zamanlarda sadece Allah’a ibadet edilip putlara tapılmayacağı vurgulanmış ve bunun dışındaki diğer ilişkilerin yasaklanmadığı gösterilmiştir. Diğer bir tabirle geçmiş, hal ve gelecekte putlara tapmayı yasaklama manalarının tümünü içine alması için bu lafız, farklı kiplerle getirilmiştir. Yasaklanan şey ibadet mefhûmu olduğundan dolayı da ibadet dışında başka bir lafız tercihi münâsib düşmemiştir.⁴⁵

Kelime tasrîfine örnek olarak ayrıca “O rahmândır, rahîmdir.” (Fâtîha, 1/3) âyetini de verebiliriz. Âyette geçen rahman ve rahîm sıfatları aynı kökten gelmekte ve rahmet manasını ortak olarak kendilerinde barındırmaktadırlar. Ancak her ikisi de bir başka açıdan farklı birer mana ve hikmet ihtiva etmektedir. Rahman sıfatı, Allah Teâlâ'nın dünyada herkese rahmetini ifade ederken rahîm sıfatı âhirette sadece mü'minlere olan rahmet ve mağfiretini ortaya koymaktadır.⁴⁶ Aynı durum terkip ve cümleler için de geçerlidir. Örneğin şu âyetlerde mana kabaca aynıdır. Ancak bunlardan her birisi bağlamlarına ve yer aldıkları sûrelere göre farklı hikmetler için serdedilmişlerdir.

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Tıpkı Firavun oligarşisiyle daha öncekilerin durumu gibi: âyetlerimizi yalanlamışlardı da Allah, günahları sebebiyle kendilerini kısıktırak yakalayivermişti. Allah, cezalandırması çok çetin olandır.” (Âl-i İmrân, 3/11)

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَكُلَّ كَاثِرٍ ظَالِمِينَ

“Tıpkı Firavun oligarşisiyle daha öncekilerin durumu gibi: Rabbilerinin âyetlerini yalanladılar; Biz de günahları sebebiyle onları helâk ettik ve Firavun oligarşisini suda boğduk. Herhangi bir şekilde helâk edilen toplulukların her biri, (Rablerine karşı âsi, insanlara karşı zalim olmakla,) aslında kendi öz canlarının zalimleri idiler.” (Enfâl, 8/54)

Rummânî, i'câzla ilgili risâlesinde yapmış olduğu tarif ve taksimatı Kur'ân'ın i'câzi bağlamında yapmıştır. Yapılan tarif, kelime türetme bilimi manasındaki tasrîfe benzese de i'câzdan bahsedilen bir yerde bundan kastın Sarf ilminin ilgi alanına giren tasrîf olduğunu söylemek çok mantıklı ve isabetli olmasa gerektir. Zira kelime türetme demek olan Sarf ilminin

⁴⁴ Cürcânî, *Şerhu risâleti'r-Rummânî*, s. 120–121.

⁴⁵ Tûsî, *Tibyân*, X, 353–354.

⁴⁶ Abdülhay Fermâvî, *es-Sehlü'l-müfîd fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Beyrut, Darü'l-Ma'rife, 2009, s. 15.

belâgat ve i'câzla bir ilişkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla müellif, i'câzla ilgili bir risâlesinde tasrıftan Sarf ilmi münasebetiyle bahsetmiş olamaz. Kaldı ki yazmış olduğu tefsirinde Rummânî'den pek çok nakilde bulunan Tûsî'nin yukarıda aktarmış olduğumuz yorumları bunu teyit etmektedir. Öte yandan Kâfirûn sûresinde, Tûsî tarafından yapılan değerlendirme, hem üslûb hem de içerik bakımından Rummânî'nin tarzına çok benzemektedir. Kanaatimizce, her ne kadar isim vermese de, Tûsî'nin yapmış olduğu bu analizde Rummânî'den etkilenmiş olma ihtimali çok yüksektir. Ayrıca mesele salt sarf ilmindeki haliyle kelime türetme meselesi olsaydı müellif, bunu "hayret verici" bulup ayrı bir başlık altında ele almayı gerekli görmezdi.

Rummânî, tasrîfi kısaca "mananın manalara" ve "mananın delâletlere" tasrîfi şeklinde ikiye ayırmış ve mananın manalara tasrîfinden bahsederken de bunun mananın delâletlere tasrîfi gibi olduğunu söyleyerek aradaki benzerliğe dikkat çekmiştir.⁴⁷ Mananın manalara tasrîfi derken aynı kökten türetilen farklı lafızların öz manaları aynı olmakla birlikte farklı mana ve nüanslara gelmesini kastetmektedir. Mananın delâletlere tasrîfi derken de öz manaları aynı olan terkip ve cümlelerin farklı bağlamlarda farklı delâlet ve manaları ihtiva etmelerine işaret etmektedir.

Netice itibarıyla Rummânî'nin bahsettiği tasrîfin iki kısmının, birisi lafızda diğeri cümlede olmak üzere icra sahaları muhtelif olsa da aralarında fark olmadığı görülmektedir. Elde yeterli veri olmadığından veya mevcut dokümanların tamamı taranmadığından lafızlar arasında cereyan eden ilk şık hayretle karşılanmış ve sarf ilminin alanı olarak görülmüştür. Oysa eserin Kur'ân'ın belâgat ve i'câzına yönelik olarak kaleme alındığının unutulmaması gerekmektedir.

Muasır müellifler genelde ikinci kısmın Kur'ân'la ilgili olduğunu düşünmüş ilk kısmı ise, iştikak ve sarf ilmiyle ilişkilendirmişlerdir. Buradan hareketle tasrîfi lafız ve mana tasrîfi şeklinde ikiye ayırmışlar ve bunlardan ikincisi dolayısıyla da Kur'ân'da tasrıftan söz etmişlerdir.⁴⁸ Birinci kısımdan hiç bahsetmeyerek doğrudan ikinci kısmı ele alanlar olduğu gibi, aradaki benzerliğe dikkat çekip ikincisi üzerinde yoğunlaşan araştırmacılar da bulunmaktadır. Sözgelimi Ahmed Ebû Zeyd, belâgat olarak sadece ikinci kısmı anlamış olduğundan olsa gerek, tasrıftan maksadın "mananın muhtelif delâletlere tasrîfi" olduğunu ifade etmiş "mananın muhtelif manalara tasrîfine" değinme ihtiyacı hissetmemiştir.⁴⁹ Şevkî Dayf ise Rummânî'ye göre tasrîfin, mananın muhtelif delâletlere çevrilmesi şeklinde olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Bu da ona göre tıpkı bir asılda müşterek olan lafızların tasrîfi gibidir. Bu ifadelerinde Dayf, benzerliğe dikkat çekip mananın delâletlere tasrîfine yoğunlaşmakta ve herhangi bir ayrıma gitmemektedir.⁵⁰ Zağlûl Sellâm da tasrîfi, lafız ve mana tasrîfi şeklinde ikiye ayırmış, ikincisini ele alırken de "Kur'ân'da tasrîfe gelince pek çok kıssada varittir" diyerek Kur'ân'da tasrıftan sadece delâlet tasrîfini anladığını göstermiştir.⁵¹ Bunun yanında meseleyi karıştıranlar da olmuştur. Örneğin Cemâl el-Ömerî, yaptığı tahlillerde verileri birbirine karıştırmış görünmektedir. Sözgelimi lafzın tasrîfinden söz ederken "onun muhtelif kiplere konulması" şeklinde bir tarif verdikten sonra açıklayıcı olarak "yani buradan lafzın muhtelif delâletlere tasrîfi kastedilmektedir" kaydını düşerek aradaki benzerliği görmezden gelmiştir. Dolayısıyla böyle bir tasnif hatası da onu yanlış sonuca götürmüştür, diyebiliriz.⁵² Lafız tasrîfi ile ilgili Velîd Kassâb şu izahı yapmaktadır. "Açıktır ki belâgatın bir disiplini olarak tasrîfin bu türünden bahsetmek belâgatın konusu olmaktan daha çok Sarf ilminin konusudur. Zira bu konu sarf ilminin ilgi alanına girmektedir. Mananın tasrîfine gelince o da, bir manayı muhtelif delâletlere

⁴⁷ Rummânî, *Nüket*, s. 101.

⁴⁸ Velîd Kassâb, *et-Türâsü'n-nakdî ve'l-belâgî li'l-Mu'tezile*, Devha [Doha], Dârü's-Sekâfe, 1985, s. 138; Ahmed Cemal el-Ömerî, *el-Mebâhisu'l-belâgiyye fi dav'i kadıyyeti'l-i'câzi'l-Kur'ânî neş'etuhâ ve tatavvuruhâ hatta'l-karni's-sâbü'l-hicrî*, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1990, s. 147; Muhammed Zağlûl Sellâm, *Eserü'l-Kur'ân fi tatavvuri'n-nakdî'l-Arabî ilâ âhiri'l-karni'r-râbi' el-hicrî*, s. 245.

⁴⁹ Ahmed Ebû Zeyd, *el-Menha'l-i'tizâli fi'l-beyân ve i'câzi'l-Kur'ân*, Rabat, Mektebetü'l-Maârif, 1986, s. 289.

⁵⁰ Şevkî Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarîh*, Kahire, Dârü'l-Maârif, 1995, s. 106.

⁵¹ Zağlûl, *Eserü'l-Kur'ân fi tatavvuri'n-nakd*, s. 245.

⁵² Ömerî, *el-Mebâhisu'l-belâgiyye*, s. 147.

sevk etmektedir.” Müellif yaptığı doktora çalışmasında Rummânî'nin “*Nüket*” isimli eserinde geçen tasrîf kavramıyla ilgili ifadelerini bu şekilde anlamıştır.⁵³ Kanaatimizce bu yorum tam isabetli olmamıştır. Zira o, mananın manalara tasrîfini lafız tasrîfi şeklinde anlarken bunu tamamen sarf ilmindeki hâliyle yorumlamayı tercih etmiştir. Aynı mantıkla yaklaşıldığında aynı kökten gelen kelimeler arasında söz konusu olan diğer belâgat disiplinlerini de tasrîf ilminin ilgi alanına dâhil etmek gerekecektir.

Buradan da anlıyoruz ki, bilindiği kadarıyla tarihte ilk defa Rummânî tarafından ele alınıp incelenen bu kavram, gereken ilgiyi görmemiş, hususiyile Kur'ân'da önemli bir konuma sahip olmasına rağmen üzerinde yeterince durulmamıştır.

4.2. Tasarruf

Şimdiye kadar Rummânî'nin “*Nüket*” isimli risâlesinde tasrîf kavramını nasıl ele aldığı ve yapılan tanımın ne şekilde anlaşıldığı üzerinde durulmaya çalışıldı. Daha öncesinde ise müellifin belâgat tanım ve tasnifi üzerinde durulmuş ve konunun ele alınış şeklindeki farklılığa işaret edilmişti. Şimdi ise tasarruf kavramının ele alınış tarzındaki çeşitliliğe dikkat çekilecektir.

Tasrîf ve tasarruf kavramlarının farklı başlıklar altında ele alınmasının altında yatan temel espri, Rummânî'nin temelde çok da farklı olmayan bu iki kavramı, iki farklı eserde farklı şekillerde ele almış olmasıdır.

Tasarruf, lafız olarak bir şeyin olduğu konumdan değişimini ifade etmektedir. Terim olarak ise: “Bir mananın pek çok sûrette ibraz edilmesi” demektir. Yani mananın bazen istiâre lafzıyla, bazen îcâz lafzıyla, bazen irdâf (bir mananın kendi lafzıyla değil de onun müradifi olan kelimeyle ifade edilmesi) lafzıyla, bazen de hakikî manasıyla getirilmesidir. Kur'ân kıssalarının beyânın muhtelif sûretleriyle getirilmesinde de benzer bir durum söz konusudur. İbn Ebi'l-İsba' tasarrufu bu şekilde tanımlamıştır.⁵⁴ Bu da onun tasrîfle tasarruf arasında mana bakımından bir fark görmediğini ortaya koymaktadır. Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz husus ise, bu kavramların aynı manaya gelip gelmediğinden öte Rummânî tarafından ne şekilde ele alındığıdır? Bu konuda bize Ali b. Halef ve İbn Reşîk ışık tutmaktadır.

Ali b. Halef tasarrufu; lafızda, manada ve hem lafız ve manada tasarruf şeklinde üçe ayırmıştır. Bu yaklaşımsa, İbn Reşîk'in Rummânî'ye atfen verdiği bilgilerle aynen örtüşmektedir.⁵⁵ Rummânî i'câzla ilgili eserinde (aynı kökten türeyen) lafzî tasrîfi herhangi bir taksimata tâbi tutmazken diğer bir çalışmasında (aynı kök üzerinde icra edilen lafzî) tasarrufu üçe ayırmayı uygun bulmuş görünmektedir. Bu da konu hakkında farklı değerlendirmelerinin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ali b. Halef, lafızda olmaksızın manada tasarruf, lafız aynı olmakla birlikte mananın muhtelif vecihlerde gelmesidir, demektedir. Örneğin “عين” lafzında asıl aynı olmakla birlikte manada değişme yani tasarruf söz konusu olabilmektedir.⁵⁶ Bu bilgiler İbn Reşîk'in *Umde*'sinde Rummânî'den naklettikleriyle aynıdır.⁵⁷ Ayrıca İbn Reşîk, bunları tecnîs başlığı altında vermiştir. Ve orada müellif, “mücânesenin hakikati Rummânî'ye göre temel manasıyla münâsebettir” kaydını düşmüştür.⁵⁸ Yani mucânese aynı kökten gelmiş iki kelime arasındaki

⁵³ Velîd Kassâb, *et-Türâsü'n-nakdî*, s. 138–139.

⁵⁴ İbn Ebi'l-İsba' el-Mısırî, *Tahrîrû't-tahbîr fî sınaati's-şi'r ve'n-nesr ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, thk., Hıfî Muhammed Şeref, Kahire, el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1963, 582–583; a.mlf., *Bedî'u'l-Kur'ân*, s. 289; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tatavvuruhâ*, Beyrut, Mektebetü Lübnân, 2007, s. 360; Fevval İn'âm Akkâvi, *Mu'cemü'l-mufassal fî ulûmi'l-belâga: el-bedi' ve'l-beyân ve'l-meânî*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996, s. 363, 370.

⁵⁵ Ali b. Halef, *Mevâddü'l-beyân*, 165; İbn Reşîk, *Umde*, I, 332.

⁵⁶ Ali b. Halef, *Mevâddü'l-beyân*, s. 165. Yerine göre bu lafızla insan gözü, bazen su kaynağı ve bazen de casus kastedilebilir. Bunu bağlamdan çıkarmak gerekmektedir.

⁵⁷ İbn Reşîk, *Umde*, I, 332.

⁵⁸ İbn Reşîk, *Umde*, I, 332.

münasebete dayanır. Mücâneseye örnek olarak verilen beyitse Ebû Temmâm (ö. 231/846)'ın şu beytidir.

السيف أصدق أنباء من الكتب *** في حدّه الحدُّ بين الجَدِّ واللعب

“Kılıç, kitapların verdiği haberdan daha doğrudur. Ciddiyetle şaka arasındaki sınır onun keskinliğindedir.” Bu beyitte geçen ikinci “الحدّ” kelimesi mutlak manada birincisinin aynısı değildir fakat onun mücânisidir.⁵⁹ Zira birincisinde kılıcın keskinliği ikincisinde ise ciddiyetle şaka arasındaki sınır kastedilmektedir. Burada aynı kökten gelen lafızlar arasındaki ilişkileri her zaman sarf ilmine bağlamanın mümkün olmadığını örneklerine tanıklık etmekteyiz. Ayrıca gerek “Nüket”te hiç ele alınmayan konulara ve gerekse ondan farklı şekillerde işlenen mevzulara şahit olmaktayız.

Rummânî, “Nüket” isimli risâlesinde tecânüsü müzâvece ve münâsebe şeklinde ikiye ayırmıştır.⁶⁰ Müellif, “Nüket”te isim olarak müşâkeleden bahsetmemekte aksine müzâveceden söz etmektedir.⁶¹ Onun sözünü ettiği müzâvece ise daha sonraki belâgat erbabı tarafından “müşâkele” olarak isimlendirilecektir.⁶² İbn Reşîk, Rummânî'nin müşâkeleyi çeşitli türlere ayırdığından bahsetmekte ve bunların ana başlıklarına da lafız ve manada müşâkele şeklinde işarette bulunmaktadır.⁶³

İbn Reşîk, Rummânî'nin: *قرب وإقترب والطلع والمطلع* ve benzeri örnekler lafız tasarrufudur ve “tecânîs” sayılmazlar dediğini aktarmakta; mananın tasarrufuna da: *عين الميزان وعين الإنسان وعين الماء* örneklerini verdiğini bildirmektedir. O, Rummânî'nin, lafız ve mananın birlikte tasarrufuna ise şu misali verdiğini söylemektedir: *الضرب والمضاربة والاستضراب*.⁶⁴ Buradaki hâliyle mücâneseye ve tasarruf birbirine benzese de Rummânî bunların arasını ayırmaktadır. Şu kadar var ki, Rummânî, tasarruf ve tacânüsün her ikisinde de, aynı kökten gelen lafızlar arasında söz konusu olan münasebetler olduğunu belirtmektedir. Tasarrufta her ne kadar aynı kökten türetilen iştikaklar farklı manalara gelseler de bunlar arasında bir tenâsüb de söz konusudur.

Manada olmaksızın sadece lafızda tasarruf, Ali b. Halef tarafından “lafzın değişip mananın değişmemesi” şeklinde tarif edilmiştir. Son olarak lafız ve mananın birlikte tasarrufuna gelince Halef'e göre çoğu kelam böyledir.⁶⁵ Yani aynı kökten bile olsa lafız farklılaştıkça mana da farklılaşır. Esasında burada aynı kökte meydana gelen değişiklikler söz konusu edilmektedir. Öte yandan bu manaların birbirleriyle uyumu da hatırdan çıkarılmamalıdır. Şöyle ki, “tasarrufta manaların tenâsübü manaların bir asla raci olmasıdır. Örneğin övünme manası, bütün tasarruf ve kiplerinde dönüp durur, aynı şekilde dövme manası da bütün türevlerinde vardır.”⁶⁶

Lafızda tasarruf aynı zamanda manada tasarruf demektir. İfade kalıplarında icra edilen bir kısım oynamalar netice itibarıyla manada değişikliklere yol açacaktır. Mana, çeşitli yönler ve muhtelif beyân vecihlerine çevrildiğinden bu şekli değişiklikler, zorunlu olarak mana yumağında genişlemeleri de beraberinde getirecektir.

Görüldüğü gibi Ali b. Halef, tasarrufu mana, lafız ve hem mana hem de lafız tasarrufu şeklinde üçe ayırarak ele almıştır. Biz, bu görüş ve kullanımın Rummânî'nin belâgatle ilgili eserindeki anlayış ve düşünceleriyle birebir örtüştüğüne inanmaktayız.

⁵⁹ Ali b. Halef, *Mevâddü'l-beyân*, s. 161. Ali b. Halef, mücânîs, mutâbık ve müzâvici manada müşâkelenin kısımları arasında saymıştır. Bkz. Ali b. Halef, *Mevâddü'l-beyân*, s. 170.

⁶⁰ Rummânî, *Nüket*, s. 99.

⁶¹ Krş. İbn Reşîk, *Umde*, I, 326; Rummânî, *Nüket*, s. 99.

⁶² Velid Kassâb, *et-Turâsü'n-nakdî*, s. 138.

⁶³ İbn Reşîk, *Umde*, I, 326; a.mlf., *a.g.e.*, II, 96; krş. Ali b. Halef, *Mevâddü'l-beyân*, s. 168 vd.

⁶⁴ İbn Reşîk, *Umde*, I, 332.

⁶⁵ Ali b. Halef, *Mevâddü'l-beyân*, s. 166.

⁶⁶ Ali b. Halef, *Mevâddü'l-beyân*, s. 166.

5. SONUÇ

Öncelikle *Nüket*'te verilen bilgilerle başka eserlerde Rummânî'den yapılan nakillerin aynı kitapla izah edilemeyecek kadar farklı olduğu bilinmelidir. Bunu izah etmek için çeşitli yorumlar yapılabilir. Birincisi, müellif *Nüket* isimli risâleyi yazdıktan sonra aynı konuları daha tafsilatlı bir şekilde ele alan ikinci bir i'câz eseri daha kaleme aldığı şeklindedir. Bunun ihtimal dâhilinde olmadığını düşünmekteyiz. Zira *İ'câzu'l-Kur'ân* denince buradan kastın *Nüket* isimli risâle olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Rummânî'nin söz konusu risâlesi üzerine yapılan bir şerh, *Nüket*'in bizzat müellif tarafından genişletilmediğini teyit etmektedir. Şayet genişletilmiş olsaydı başkaları tarafından *Nüket* isimli risâleye şerh yazılma ihtiyacı hâsıl olmazdı. Bir taraftan *Nüket*'te hiç yer almayan meselelerin kaynaklarda Rummânî'ye isnat edilerek nakledilmesi diğer yandan ise *Nüket* isimli risâlede ele alınan aynı konuların oralarda farklı şekillerde incelenmesi tezimizi teyit etmektedir. Bu farklı bilgilerin aynı eserden alınma ihtimali bulunmamaktadır. Zira herhangi bir şekilde izah edilmesi mümkün görünmemektedir. Sözelimi tasrîf ve tasarruf disiplinlerini ele alalım. Bunlardan birincisini müellif, *Nüket* isimli risâlesinde ele alırken lafızlarda ve terkiplerde geçerli olan tasrîf şeklinde ikiye ayırmış ve bunu Kur'ân'ın mucizevî yönlerinden birisi olarak değerlendirmiştir. Benzer lafızlar ve lafzen müteşâbih kıssalar, Kur'ân'da farklı üslûplarla gelmiş ve mutlaka yeni manalar ihtiva etmiştir.

Tasarrufu ise; lafız, mana ve hem lafız hem de mana olmak üzere kendi içinde üçlü bir taksimatla ele almayı uygun görmüştür. Bu bilgilerden birincisi ifade edildiği gibi Rummânî'nin kendi eseri olan *Nüket* isimli risâlede geçmektedir. İkincisi ise hem İbn Reşîk tarafından bizzat müellife isnat edilerek nakledilmekte hem de Ali b. Halef tarafından zikredilmektedir. Yine belâgat ve alt dallarının ele alınış şekliyle ilgili de benzer şeyleri söylemek mümkündür. Gerek belâgatin tarifi ve gerekse alt dallarıyla alakalı *Nüket*'te verilen bilgilerle diğer eserlerde nakledilenler kıyaslandığında aralarında bariz farklılıkların olduğu müşahede edilmektedir.

Rummânî'nin adı geçen risâlesinde İbn Reşîk'in ondan yaptığı nakilde geçmeyen beş farklı belâgat sınıfına yer verdiği görülmektedir. Bunlar telâüm, fevâsıl, tecânüs, tazmîn ve mübâlağa şeklindedir. Hatta buna tasrîfi de eklemek mümkündür. Zira tasrîfle tasarruf farklı şekillerde işlenmiştir. Rummânî, "*Nüket*"te daha çok Kur'ân âyetleri etrafında konuyu ele alırken İbn Reşîk'in ondan yaptığı nakillerde mesele daha çok şiirler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla belâgate dair varlığını ispatlamaya çalıştığımız eserde konular daha çok şiirler ışığında ele alınmıştır. Rummânî, "*Nüket*" isimli risâlesinde Kur'ân-ı Kerim'in üslûbunun en üstün tabakada olmasını destekleyici unsurları öne çıkarırken belâgatle ilgili eserinde genel manadaki edebiyat ve belâgati öne çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkâvi, F. İ. (1996). *Mu'cemü'l-mufassal fî ulûmi'l-belâga: el-bedî' ve'l-beyân ve'l-meânî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ali b. Halef. (2003). *Mevâddü'l-Beyân*. thk. Sâlih Dâmin. Dimaşk: Dârü'l-Beşâir.
- Âlûsî, E.-S. Ş. (tarih yok). *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî.
- Askalânî, E.-F. Ş. (1998). *Mu'cemü'l-müfrehes (tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eczâi'l-mensûre)*. thk. Muhammed Şekûr Meyâdîni, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Askerî, E. H. (1353). *el-Furûku'l-lugaviyye*, thk. Hüsâmeddin Kudsî. Kahire: el-Mektebetü'l-Kudsî.
- Atik, A. (tarih yok). *İlmü'l-meânî el-beyân el-bedî*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabîyye.
- Bâkîllânî, E. B. (tarih yok). *İ'câzü'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dârü'l-Maârif.
- Beyzâvî, E. S. (tarih yok). *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî.
- Bikaî, Ö. b. (1995). *Nazmü'd-düer fî tenâsübi'l-âyi ve's-süver*, thk. Abdürrezzâk Gâlib Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cürcânî, A. (1997). *Şerhu Risâleti'r-Rummânî fî İ'câzi'l-Kur'ân*. thk. Zekerîyyâ Saîd Ali, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Dayf, Ş. (1995). *el-Belâga tatavvur ve tarih*. Kahire: Dârü'l-Maârif.
- Ebû Zeyd, A. (1986). *el-Menha'l-i'tizâli fî'l-beyân ve i'câzi'l-Kur'ân*. Rabat: Mektebetü'l-Maârif.
- Enbârî, E.-B. K. (1985). *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*. thk. İbrâhim es-Sâmerrâi. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr.
- Fermâvî, A. (2009). *es-Sehlü'l-müfid fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Beyrut: Darü'l-Ma'rife.
- Hafâcî, İ. S. (1982). *Sırrü'l-fesâha*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hamevî, Y. b. (1993). *Mu'cemü'l-üdebâ: İrsâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Husrî, E. İ.-K. (tarih yok). *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*. thk. Zekî Mübârek. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: Dârü'l-Cil.
- İbnü'l-Esir, Z. (tarih yok). *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir*. thk. Ahmed Muhammed Hüfî. Bedevi Tabâne, Kahire: Dâru Nehdati Mısr.
- İbnü'l-Kıfî, E.-H. C. (1986). *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Kassâb, V. (1985). *et-Türâsü'n-nakdî ve'l-belâgî li'l-Mu'tezile*. Devha [Doha]: Dârü's-Sekâfe.
- Kaya, M. (2007). *er-Rummânî, hayatı, eserleri ve Arap gramerindeki yeri*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniv. SBE.
- Kayrevânî, İ. R. (1981). *el-Umde fî mehâsini's-ş-i'r ve âdâbihî ve nakdih*. hk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamî. Beyrut: Dârü'l-Cil.
- Kuşcu, İ. (2014). *Kur'ân'ın tasrîf üslûbu (tahlili ve temellendirilmesi)*. Yayınlanmamış Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniv. SBE.
- Matlûb, A. (2007). *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tatavvuruhâ*. Beyrut: Mektebetü Lübnân.
- Mısrî, İ. E.-İ. (1957). *Bedüü'l-Kur'ân*. thk. Hıfnî Muhammed Şerîf. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısrîyye.
- Mısrî, İ. E.-İ. (1963). *Tahrîrü't-tahbîr fî sinaati's-ş-i'r ve'n-nesr ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Hıfnî Muhammed Şerîf. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Musâ, M. E. (1993). *et-Tasvîrü'l-beyânî*. Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Mübârek, M. (1995). *er-Rummânî en-nahvî fî'd-dav'i şerhihi li-Kitâbi Sibeveyh*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır.

Rummânî'nin Belâgatle İlgili Kayıp Eseri Ve Tasrîf Hakkındaki Görüşleri

Ömerî, A. C. (1990). *el-Mebâhisu'l-belâgiyye fî dav'i kadîyyeti'l-i'câzi'l-Kur'ânî neş'etuhâ ve tatavvuruhâ hatta'l-karni's-sâbi'l-hicrî*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.

Rummânî, E.-H. A. (1976). *en-Nüket fî I'câzi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ahmed Halefullah. Muhammed Zağlûl Sellâm. Kahire: Dârü'l-Maârif.

Rummânî, E.-H. A. (2009). *Tefsîru Ebi'l-Hasan er-Rummânî (el-Câmi' li-İlmi'l-Kur'ân)*. thk. Hıdr Muhammed Nebhâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Sellâm, M. Z. (tarih yok). *Eserü'l-Kur'ân fî tatavvuri'n-nakdi'l-Arabî ilâ âhiri'l-karni'r-râbi' el-hicrî*. Münire: Mektebetü's-Şebâb.

Suyûtî, A. b. (1979). *Buğyetü'l-vuât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Dârü'l-Fikr.

Süyûtî, A. b. (2002). *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dimaşk: Dârü İbn Kesîr.

Şensoy, S. (2008). "Rummânî". *DİA*, İstanbul.

Tevhidî, E. H. (tarih yok). *el-Besâir ve'z-zehâir*. thk. Vedâd Kâdi. Beyrut: Dârü Sâdr.

Tûsî, E. C. (2010). *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. Beyrut: Dârü'l-Emîre.

Yılmaz, H. (1995). *Ebu'l-Hasan er-Rummânî ve I'câzu'l-Kur'ân'ı*. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Ünv. SBE.

Zâyid, A. (Kahire, 2002, sy., 20). "Ebü'l-Hasan er-Rummânî ve cühûduhû fî belâgati'l-Kur'ânî'l-Kerim". *Havliyyetü külliyyeti'l-lügati'l-Arabîyye bi-câmiati'l-Ezher*.

Zerkeşî, E. A. (1984). *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs.

